

УДК 347.998.85

М.Н. КУРКО, канд. юрид. наук, Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом

РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Ключові слова: освіта, освітянська галузь, реформування, трансформація, державне управління

У сучасному світі освіта – складне й багатоманітне суспільне явище, сфера передавання, засвоєння й перероблення знань і соціального досвіду. Згідно чинного законодавства України, під вищою освітою розуміють «...рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації» [1].

Проблема ролі вищої освіти є практично питанням визначення її місця і значення в життєдіяльності суспільства, передусім зумовлене соціальними потребами, які вища освіта задовольняє, та соціальними функціями, які вона виконує.

Питання осмислення ролі освіти досліджують вітчизняні учені і державні діячі. Освіта належить до таких інституцій, – підкреслюють Л. Губерський, М. Михальченко, В. Андрущенко, – від якості й рівня розвитку яких безпосередньо залежить прогрес суспільства загалом і людської особистості зокрема [2, с.4].

Тому цілком зрозуміло, що освіті, зокрема вищій, відводиться велика роль у розвитку суспільства і розв'язанні його проблем. Сьогодні відбувається процес перетворення вищої освіти в глобальний фактор розвитку людства. Всесвітня конференція з проблем

вищої освіти, яка була проведена у Парижі в жовтні 1998 року, визначила, що місією вищої освіти є служіння людині і суспільству. З огляду на це, основна мета освіти полягає в тому, щоб засобами різних форм і методів навчання і виховання підготувати студентів до активної участі в соціальному житті; створити умови для розвитку особистості, здатної не тільки практично оцінювати ситуацію і адаптуватися до соціальних змін, а й оригінально мислити, генералізувати і реалізувати ідеї, продукувати власні, визначати шляхи позитивних перетворень, проявляти ініціативу і творчість. Виходячи з цього, метою статті є дослідження ролі вищої освіти в умовах становлення правової держави.

Майбутнє суспільства залежать від того, наскільки якісно вища освіта виконує свої функції. Саме вона готує фахівців, які визначатимуть долю держави, її безпеку, незалежність і добробут через 10–15 років.

Становлення та розвиток правової держави висуває особливі вимоги до діяльності системи освіти, оскільки виникає потреба в чималій кількості фахівців, здатних здійснювати технічне, економічне та організаційне управління. Зміни в країні формують новий світогляд. При цьому відповідальність за адаптацію суспільства покладається на освітянські заклади, які є основою підвищення культурного рівня населення.

В науковій літературі підкреслюється й спеціально досліджується роль освіти в багатьох сферах держави. Зокрема, освіту можна назвати «підготовчим відділенням» усієї економіки, оскільки саме вона забезпечує промисловість, сільське господарство та інші галузі країни необхідним кваліфікованим персоналом. Підвищення технічного прогресу призводить до підвищення кваліфікаційного рівня працюючих.

В 1970-х роках науковці, зокрема В.А. Жамін, розглядаючи питання особливостей праці викладачів середньої та вищої школи, зазначав, що праця цих людей має

виробничий характер, оскільки працівники навчальних закладів «безпосередньо беруть участь у виробництві кваліфікованої робочої сили й цим сприяють підвищенню продуктивності праці...» [3, с.21]. Подібних поглядів дотримувався і А.Ф. Яковлев, який у доповіді «Технічний прогрес та інтелектуалізація праці» зазначав, що не можна розглядати працівників освіти тільки як осіб, які споживають національний дохід і не мають ніякого відношення до його утворення [4, с.92].

Такі дискусії призводили до думки, що освіта є важливою складовою всіх виробничих процесів в державі. Згодом обговорення проблеми припинилося, не принісши ніякого практичного результату. Освіта вважалася й вважається досі невиробничою сферою.

Результат роботи професорсько-викладацького складу та ефективність освіти полягає у тому, що підготовлені в навчальних закладах фахівці забезпечують підвищену продуктивність праці у порівнянні з попереднім періодом. Таким чином, кошти, витрачені державою на освіту, сприяють збільшенню національного доходу через певний проміжок часу.

На нашу думку, витрати на підготовку кваліфікованого персоналу для країни та наукові дослідження за своїм економічним змістом є аналогом капіталовкладень, що спрямовуються на розширення основних фондів. Формування трудових ресурсів та утворення основних фондів потребує значних витрат, ефект від яких суспільство отримує протягом кількох десятків років.

З цього випливає, що аналізувати сьогодні систему освіти України можна тільки у прив'язці з системою освіти СРСР, її надбаннями та недоліками, видатними досягненнями та невдачами, оскільки сучасний стан речей багато в чому визначається минулим.

Радянська влада приділяла багато уваги системі освіти в країні. За роки її існування було заново створено систему загальної та спеціальної освіти, за допомогою якої довгий

час успішно вирішувалось завдання забезпечення народного господарства кадрами всіх рівнів кваліфікації, при цьому особи, які навчалися, отримували не тільки необхідні для подальшої роботи знання, але й певне політичне виховання, яке сприяло утвердженню відповідного світогляду.

Введення загальнообов'язкового восьмирічного навчання, розширення підготовки кадрів через систему вищих, середніх спеціальних, професійно-технічних навчальних закладів призвело до підвищення соціально-культурного рівня всього населення країни. Відрив у рівні освіченості окремих категорій населення різко скоротився, що сприяло знищенню соціальних розбіжностей між окремими верствами населення. За тривалістю навчання переважна кількість людей отримувала підготовку на протязі 8–15 років.

Сьогодні на навчання в середній школі відведено від дев'яти до одинадцяти років та п'ять у вищому навчальному закладі. Майже в усіх європейських країнах прийнято вважати нашу школу неповною середньою. Тому для того, щоб отримати право навчатися в закордонному університеті на першому курсі, необхідно закінчити два (а іноді і три) курси вищого закладу освіти в нашій державі. Причиною є мінімальний строк навчання в країнах Західної Європи, який іноді значно перевищує прийняту в Україні тривалість. Цю проблему треба вирішувати негайно, інакше питання входження у світову освітню співдружність залишатиметься відкритим [5].

Система освіти в СРСР опиралася на монопольне володіння державою виробництвом і була дуже ефективною за таких умов. З одного боку держава була єдиним найбільшим замовником на фахівців будь-якої галузі, з іншого – всі спеціалісти були зобов'язані і працювали на державних підприємствах. Тому освіта для радянських людей не була безкоштовною, хоча й не було прямої (прозорої) сплати її окремими особами.

За радянських часів, професійна освіта на всіх рівнях була двоступеневою. Середня, середня спеціальна та вища школи надавали освіту, необхідну для оволодіння певними професіями. На цьому етапі надавалися тільки знання. Не виконувалось (хоча й ставилось) завдання підготовки спеціалістів, здатних одразу ж безпосередньо виконувати професійні функції на виробництві, в сфері обслуговування, культури. Наступним етапом система освіти визначала набуття вмінь та навичок на робочому місці. Законодавчо це забезпечувалось примусовим розподілом випускників (за винятком середньої школи) на роботу в необхідні замовнику місця. Також діюче законодавство зобов'язувало підприємства закінчити процес навчання.

Економічно та соціально такий підхід є логічним та цілком виправданим, оскільки отримані знання особа на будь-якому робочому місці віддавала замовнику, тобто державі. При цьому кожен індивід міг обирати професію за своїм бажанням та потребами суспільства.

Складна процедура виїзду за кордон з метою зміни місця проживання успішно вирішувала проблему «втєчу мізків». Така замкненість системи освіти мала свої позитивні та негативні риси, однак реалії сьогодення вимагають інших рішень [6, с.3].

Формування нової системи освіти слід розглядати (виходячи із світового досвіду) як довгостроковий інноваційний проект, основним кредитором якого має виступати держава. Не дивлячись на те, що система освіти має відповідати вимогам ринку, слід пам'ятати, що освіта є необхідною умовою існування етносу та його прогресивного розвитку [7, с.46]. Провідна роль держави в галузі освіти обумовлюється такими факторами:

- домінуючим обсягом державної та змішаної форм власності на засоби виробництва;
- великим апаратом державного управління;
- державними зобов'язаннями по забезпе-

ченню національної безпеки (військової, політичної, демографічної, економічної, екологічної);

- довгостроковим характером виробничого циклу (більше 10 років).

Наступною функцією системи освіти є забезпечення нею безпеки держави в стратегічному плані. Звичайно не можна сказати, що національну безпеку можна гарантувати засобами освітньої політики, але це важливий і необхідний елемент [7, с.52]. На жаль, в сучасній українській державі така програма відсутня, тому існуюча освітня практика потребує виправлень, доповнень та надання їй цілісного характеру.

Ефекти від системи освіти проявляються на всіх рівнях безпеки – від суспільства та держави в цілому, до конкретної особистості. Цілком очевидно, що економічна і військова безпека держави базується на фахівцях; технологічна безпека тісно пов'язана з науковими розробками. Вітчизняні та зарубіжні дослідники явищ глобального характеру єдині в думці, що людство приречене на вимирання без нової культури та без інноваційного вчення.

Що стосується безпеки культурного розвитку, то освіта завжди була фундаментом культури. Жодне суспільство не може існувати і розвиватися без системи цінностей, інакше воно перетворюється в натовп. Одне з перших місць в системі формування цінностей належить структурам освіти. Сьогодні всі сторони життя українського суспільства знаходяться в кризовому стані і без забезпечення належних умов для розвитку системи освіти вийти з цього становища буде дуже складно.

Тенденції розвитку соціальної сфери та життя українського суспільства є загрозливими для самого факту існування нації. Дуже несприятливого характеру набули демографічні процеси. Починаючи з 1990 року природній приріст постійно знижувався, а з 1992 року розпочався процес депопуляції. Ситуа-

ція ускладнюється зміною менталітету населення країни, репродуктивної установки підростаючого покоління.

Результати соціологічних досліджень показують, що кожне наступне покоління орієнтується на меншу кількість дітей, ніж їх попередники. Враховуючи високу інертність, яка характерна для демографічних процесів, можна розповсюджувати їх дію на близьку та віддалену перспективи. Тому найважливішим (якщо взагалі не єдиним) фактором поповнення втрат трудових ресурсів є збереження і наступні мобілізація, стимуляція інтелектуального потенціалу країни, розвиток освіти.

На погіршення якісних характеристик населення впливає погіршення екологічної сфери. Оточуюче середовище стає небезпечним для людини, атакує, в першу чергу, найуразливішу матерію: мізки, а значить – інтелект суспільства. Проблема освіти набуває особливого змісту не лише у зв'язку з екологічною ситуацією, обмеженням та вичерпуванням природних ресурсів, але й традиційно низьким рівнем ресурсозбереження, характерним для вітчизняних технологій. Слід пам'ятати, що погіршуються умови проживання й наступних поколінь, яким доведеться жити в ще більш агресивному середовищі; уже зараз, на думку лікарів та психологів, практично не з'являються здорові люди, до 80 % новонароджених мають відхилення від фізичних та душевних параметрів.

Єдиний реальний спосіб компенсувати втрати трудових ресурсів України полягає у поліпшенні їх якості, головним чином шляхом поліпшення рівня освіченості.

Розвиток сфери освітніх послуг передбачає модернізацію освітньої системи; утворення системи перенавчання та перекваліфікації. Досвід зарубіжних країн свідчить, що у формуванні системи вищої освіти провідна роль має належати закладам і установам освіти, тоді вона перетворюється в структуру, порів-

нювану з загальноосвітньою.

В колишньому СРСР і частково в Україні перекваліфікацію та навчання намагалися покласти на галузеві міністерства та відомства, діяльність яких виявилась неефективною й система практично не була сформована. Проте, створення такої системи вкрай необхідне, зважаючи на тенденції зайнятості.

У 1980-х роках остаточно сформувалась тенденція світового розвитку, яка свідчила, що місце та роль будь-якої країни в розподілі праці на міжнародних ринках, її конкурентоспроможність в оборонній галузі та галузі прогресивних технологій залежать, перш за все, від двох взаємозалежних факторів: якості підготовки фахівців; умов, які країна створює для прояву та реалізації інтелектуального потенціалу науковців.

Необхідно врахувати ще один аспект досвіду зарубіжних країн, який свідчить, що економічні падіння (кризи) далеко не завжди супроводжуються згоранням вищої освіти. Уряди всебічно підтримують систему освіти, яка за таких умов виконує певні базові функції, а саме:

- готує фахівців для майбутнього становлення економіки з урахуванням технологічних, соціальних й інших новацій;
- служить амортизатором зростаючого безробіття молоді;
- виконує функцію збереження культурно-освітнього та наукового капіталу.

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта посідає одне з перших місць серед факторів розвитку людства. Це пов'язано з переходом цивілізації до стадії формування інформаційного суспільства. Якщо вчасно не вжити заходів, то Україні може не знайтися в ньому місця. Стратегічна схема прогресу США та європейських країн спирається на концепцію всебічного розвитку потенціалу людини, яку забезпечує саме освіта.

За її рахунок отримують до 40 % приросту валового національного продукту. Країни Східної Азії (Японія, Південна Корея, Таї-

ланд, Малайзія та ін.) [8, с.203] за рахунок концентрації коштів у системі освіти змогли за 10-15 років вийти на рівень промислово розвинених країн. У нашій країні, на жаль, панує думка, що освіта може претендувати на пріоритетність розвитку тільки після досягнення Україною економічного благополуччя. В той час як загально визнано, що наука, освіта та технічний розвиток є базовими факторами підтримання конкурентоспроможності та нормального ефективного розвитку всіх галузей промисловості.

З новою роллю інтелекту та освіти в світі пов'язаний термін «національна безпека», який увійшов в активний обіг у другій половині ХХ століття. Досягнення колишнього СРСР в космічній галузі було сприйнято в США як національна катастрофа, причиною якої була слабкість американської системи освіти. Як наслідок, в 1958 році було прийнято Закон «Про освіту в цілях національної оборони» (The National Defense Education Act).

Пізніше Президент Дж. Кеннеді декларував гасло «Нація в небезпеці» і розробив програму реформування американської школи. Ці та подальші заходи сприяли збільшенню видатків на розвиток матеріально-технічної бази вищих закладів освіти, підготовку викладацького складу, запровадження стипендій студентам та аспірантам [5, с.62].

Освіті в США приділяють багато уваги. Американська школа є об'єктом постійної турботи з боку вчених та адміністраторів закладів освіти, урядових органів, монополітичних об'єднань та політичних партій. Ефективність її функціонування забезпечує посилення ролі держави взагалі та поліпшення матеріального становища конкретних осіб.

На жаль, в Україні не можна сказати, що держава, політичні партії та інші громадські організації приділяють значну увагу системі освіти. Україна потребує комплексної Національної стратегічної доктрини в галузі освіти, яка орієнтуватиме державу на пріоритет-

ний розвиток освітньої сфери.

Її слід покласти в основу майбутньої стабільності та національної безпеки країни з урахуванням того, що система освіти:

- здатна активно впливати на розвиток матеріальних та духовних цінностей;
- формує основну силу суспільства – фахівців;
- реально впливає на процеси зміни соціальної структури;
- є важливим засобом збереження та розповсюдження системи моральних цінностей;
- формує політичні погляди людей і прищеплює базові навички суспільної діяльності, дає основи політичної та правової культури.

Стаття 53 Конституції України гарантує право громадян на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність, безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пілг учням і студентам.

Громадяни мають право безкоштовно здобути вищу освіту в державних навчальних закладах на конкурсній основі.

Таке продовження традицій вітчизняної школи є доброю ознакою розуміння особливостей національного менталітету. Слід зазначити, що система освіти в колишньому СРСР формувалась за ініціативою згори та призначалась для виконання державного замовлення. Тому деякі сучасні спроби перетворити українську систему освіти на приватну чомусь не враховують природи її розвитку, яка базувалась на державній підтримці; система історично (навіть генетично) запрограмована на це.

Зміни можливі й необхідні, але потрібен досить довгий період часу для їх здійснення. Швидкий перехід від бюджетного фінансування до оплати навчання особами, що потребують освіти, міг призвести до руйнації системи освіти і подальшої національної ка-

тастрофи. Звичайно, розвиток недержавних закладів освіти є позитивною тенденцією для системи освіти загалом та заслуговує на підтримку з боку держави, але на даний момент державні заклади освіти займають домінуюче положення на ринку освітніх послуг, тому про різку зміну пріоритетів вести мову складно.

Окрему увагу слід приділити питанню інтелектуальної міграції. Крім першої складової – від'їзд фахівців за кордон, існує й значна за обсягом друга – фахівці з системи освіти переходять до інших сфер діяльності, зокрема комерційної. Для вищої школи найпроблемнішим є те, що залишають її найчастіше молоді та обдаровані особистості.

Національній безпеці України загрожують зусилля по радикальній трансформації національного менталітету під гаслом подолання ідеологічного монополізму, а за своєю суттю – переідеологізації [9, с.54]. За останні роки радикально настроєні групи намагаються відірватися від духовно-моральних традицій української культури. Слід розуміти, що освіта не може бути деідеологізованою, тобто позбавленою виховної функції. Але ідейну базу мають складати інтереси не окремих груп, а всього суспільства і, відповідно, цінності класичної культури та любов до своєї Батьківщини.

Державна підтримка системи освіти має складатися не тільки з фінансового забезпечення але і підвищення престижу наукової та викладацької роботи. Вирішення останнього завдання багато в чому залежить від засобів масової інформації. Вони (серед яких і державні) демонструють в Україні негативне, або, в крайньому випадку, нейтральне ставлення до такого важливого соціального інституту, як освіта.

Аналіз стану справ в освітній галузі свідчить про те, що не всі визначені Конституцією і законами України зобов'язання держава виконує ефективно та в повному обсязі. Дефіцит державного бюджету, принцип залиш-

кового фінансування освіти є причиною значного погіршення матеріально-технічного постачання і розвитку закладів та установ галузі.

Проаналізувавши значення освіти для держави взагалі і враховуючи особливості сучасного стану розвитку українського суспільства, можна констатувати, що основними функціями вищої освіти є гуманістична, аксіологічна, соціокультурна, соціально-адаптивна, соціально-мобільна (стратифікаційна), інноваційна, соціально-інтегративна, прогностична. Вища освіта зорієнтована на людину, забезпечення її існування, розвитку, самореалізації; є цінністю світової і національної культур; допомагає людині оволодіти культурою свого народу на основі врахування зв'язків з національними культурами інших народів і світової культури загалом; сприяє адаптації людини до соціуму, що динамічно змінюється, а також до професійної діяльності; змінює статусно-рольові форми взаємодії людей; оновлює арсенал знань і способів діяльності людини, формує базис її науково-дослідницької діяльності; залучає людей до інтегративної освітньо-науково-виробничої діяльності, надає досвід інтеграції навчальних, наукових, практичних знань і вмій, відкриває значні потенційні можливості цього процесу; розкриває сутність майбутньої професії, стабілізує потребу людини в її отриманні, сприяє прояву перспективи професійного розвитку і особистісного зростання людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» : від 17.01.2002 р. // ВВР України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.
2. Губерський Л. Культура, ідеологія, особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання, 2002. – 577 с.
3. Нижник Н. Системний підхід в органі-

зації державного управління / Н. Нижник, О. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.

4. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 672 с.

5. Вифлеемский А. Б. Совершенствование социально-экономического механизма образовательных учреждений в условиях рыночных преобразований : монография / А. Б. Вифлеемский. – Нижний Новгород, 2001. – 207 с.

6. Реморенко И. Переходим на норматив-

ное финансирование / И. Реморенко // Управление школой. – 2003. – № 6. – С. 3–7.

7. Сисоева С. Нариси з історії розвитку педагогічної думки / С. Сисоева, І. Соколова. – К. : ЦУЛ, 2003. – 307 с.

8. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – К. : Ін Юре, 2003. – 415 с.

9. Щетинин В. П. Рынок образовательных услуг в современной России // Экономика образования. – 1999. – № 2. – С. 53–60.

Курко М. Н. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави / М. Н. Курко // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 224–230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10kmncpd.pdf>

Приділена увага системному аналізу ролі та значенню освіти в умовах становлення правової держави. З'ясовано, що у сучасних умовах в Україні освіта є одним із головних пріоритетів державного управління, а також важливою складовою формування громадянського суспільства.

***

Курко Н.Н. Роль высшего образования в условиях становления правового государства

Уделено внимание системному анализу роли и значению образования в условиях становления правового государства. Выяснено, что в современных условиях в Украине образование является одним из главных приоритетов государственного управления, а также важной составляющей формирования гражданского общества.

***

Kurko N.N. Role of Higher Education in the Conditions of Lawful State Formation

The special attention is spared the analysis of the systems of role and value of education in the conditions of becoming of the legal state. It is found out, that in modern terms in Ukraine education is one of main priorities of state administration, and also by the important constituent of forming of civil society.